

'לא ניתן דברי הימים אלא להידרש'

- א. הקדמה
- ב. הצגת הבעיה בלימוד ספר דברי הימים
  1. תיארוך כתיבת ספר דברי הימים
  2. שושלת הכהנים בבית ראשון
  3. האוניות ששלח יהושפט
- ג. הצעה לקריאה אחרת של דברי הימים
סיכום

א. הקדמה¹

ספר דברי הימים מקיף בפרקיו מעט מספר בראשית, וחלקים נרחבים מהחצי השני של ספר שמואל (שמ"ב) ושל ספר מלכים. לדברי חז"ל² עזרא הסופר הוא המחבר של ספר דברי הימים:

עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו. מסייעא ליה לרב, דאמר רב יהודה אמר רב לא עלה עזרא מבבל עד שיחס עצמו ועלה. ומאן אסקיה? נחמיה בן חכליה.

רש"י פירש: "עד לו - עד שייחס עצמו". אמנם דברי רש"י תמוהים, שהרי לא מצאנו בכל ספר דברי הימים רשימת יוחסין של עזרא³! התוספות בדיבור המתחיל 'עד לו' הביאו את פירושו של רבנו חננאל: "עד לו - פירש ר"ח עד פסוק ולו אחים בני יהושפט⁴, ומסייע לרב שייחס עצמו ועלה, שייחוס עצמו כתב לפני זה הפסוק. וקשה לפירושו, דהל"ל עד ולו, בוי"ו". וגם על ר' חננאל הקשו היכן מצא בדברי הימים שעזרא ייחס עצמו? המהרש"ל בפירושו לגמרא כתב שיש להבין אחרת: "על כן נראה לפרש דהכי קאמר: כתב ספר עזרא וייחוס של דברי הימים שהוא עד לו, כלומר עדות למה שייחס עצמו כבר בספר עזרא".

על פי כל הפירושים האלו, מדברי הגמרא מובן שפרקי היוחסין שפותרים את ספר דברי הימים מהווים עדות היסטורית נאמנה לשושלת מאב לבן, וכך ייחס עצמו

- 1 תודתי העמוקה נתונה לתלמידי היקרים מרדכי דדיאשוולי ומתן הרשקוביץ שהיו לי 'חברים מקשיבים' בלימוד ספר דברי הימים.
- 2 בבא בתרא טו, א.
- 3 עיין במהרש"א שהקשה כך.
- 4 דהי"ב כא, ב.

עזרא הסופר קודם שעלה עם שבי ציון. אולם קיימת דעה אחרת בחז"ל, שלא מצאה את מקומה עד היום בפרשנות כי אם מעט או ברמז; לפי דעה זו הכלל המנחה בהתייחסות לנאמר בספר דברי הימים הוא שאין תועלת בהתבוננות ב'פשט' הפסוקים, משום ש"לא ניתן [ספר] דברי הימים אלא להידרש".

ב. הצגת הבעיה בלימוד ספר דברי הימים

לימוד רציני בספר דברי הימים מחייב השוואה אחר הכתוב בספרים המקבילים⁵, והשוואה כזו מעמידה את הלומד בפני דילמות קשות. רבות הן הסתירות בין ספר דה"י לכתוב בספרים אחרים של התנ"ך, ומדובר לעיתים בשינויים מתמיהים. את השינויים יש לחלק לשלושה סוגים עיקריים: סוג ראשון של שינויים הוא סיפור שמופיע רק באחד מהמקורות; מכיוון מבט זה בולט היעדר התיאור בדבה"י בכל מה שנוגע לממלכת ישראל ומלכי ישראל, מלבד איזכורים הנובעים מהקשר ישיר לממלכת יהודה ומלכיה⁶. אפשרות שנייה היא כששני הספרים מספרים על אותו אירוע, ויש הבדלים בפרטים, שניתן ליישבם בכך שמדובר ב'זויות ראה שונות' של האירוע. סוג שלישי של שינויים הוא כאשר מדובר בשינויים עובדתיים, המתארים את המציאות בצורה שונה, באופן שאי אפשר לומר שמדובר בנקודת מבט שונה. הנה כמה דוגמאות לתמיהות מן הסוג הראשון והשני, שניתנות ליישוב בטענה שהנביא חתר בכל ספר להציג מסר שונה, ולכן אין הכרח שהאירועים ההיסטוריים יובאו בשני המקורות בהקבלה מתאימה: א. ספר דברי הימים לא מספר על מעשה דוד ובת שבע ועל התוצאות הרוחניות שנגרמו כתוצאה ממנו, אך בספר שמואל אירועים אלו מסופרים בהרחבה. ב. ספר דברי הימים מספר על ההכנות הרבות שעשה דוד לקראת בניית המקדש, משמרות כהונה, חומרי גלם ועוד, ואילו ספר שמואל לא מזכיר זאת כלל. ג. בדברי הימים עם המלכות הפומבית של דוד מנויים כל הגיבורים של דוד, אחר כך מסופר על הניסיון להעלות את ארון ה' לירושלים, ורק אחר כך מסופר על מלחמתו של דוד בפלשתים; ואילו בספר שמואל הסדר הוא שונה – תחילה מסופר על מלחמתו של דוד בפלשתים, אחר כך על העלאת הארון ובסוף ספר שמואל מנויים הגיבורים של דוד⁷. אילו היה מדובר בשינויים כאלו בלבד, הלימוד ההשוואתי היה מברר את כיוון הכתיבה של עזרא מחבר דברי הימים כמקביל לדרכם של שמואל הנביא והנביאים נתן וגד בספר שמואל ושל הנביא ירמיהו בספרי המלכים. ובאמת הפירוש המיוחס לרש"י כתב⁸ שמטרת הכתיבה של עזרא בספר דברי הימים היתה לפאר את משפחת המלוכה של דוד, ומשום כך

5 נח להיעזר בספרו של אבא בנודי 'מקבילות במקרא', ירושלים תשל"ב.

6 מלכים א, דפים למעיין ולמורה, אלון שבות תשס"ח, עמ' 14-17.

7 לגבי השוואה זו עיין: ש' זלבסקי, 'קומה ה' לנוחך', באר שבע תשס"ח (ורובו של הספר עוסק בהשוואה זו מכיוונים שונים).

8 דה"א ג, ו: "שהרי כל הספר נכתב מפני כבודו של דוד וזרעו".

השמיט סיפורים שלא היו מועילים למגמה זו, ומנגד סיפר על אירועים ששמואל וירמיהו לא סיפרו עליהם.

אולם השינויים המטרידים באמת הם השינויים בפרטים טכניים, המצביעים על סתירה עובדתית. למשל, בספר שמואל כתוב שדוד היה בן שמיני לאביו: "ויעבר ישי שבעת בניו לפני שמואל ויאמר שמואל אל ישי לא בחר ה' באלה" ואח"כ ישי מודה "עוד שָׁאַר הקטן"⁹, ואילו בדברי הימים דוד הוא הבן השביעי: "ואישי הוליד את בכרו את אליאב ואבינדב השני ושמעא השלישי, נתנאל הרביעי רדי החמישי, אצם הששי דויד השבעי"¹⁰. כאן אי אפשר לומר שמדובר בתיאור המבטא נקודת מבט שונה, שהרי זהו פרט עובדתי היסטורי! כמובן שאילו דוגמא זו הייתה מקרה בודד לא היה צורך במבט חדש על אופן הלימוד של ספר דברי הימים, ואפשר היה למצוא תירוץ מקומי, אפילו בדוחק; אך השינויים מן הסוג הזה מצויים כמעט בכל פרק בספר דברי הימים.

ואכן המלבי"ם מצביע על כל קושי ומתרצו בצורה מקומית, אך במהלך פירושו הוא התייחס לשאלת הסתירות בין הספרים גם בהתייחסות עקרונית. אחד הקטעים הבהירים ביותר נמצא בפירושו לנחמיה יא, ד, שם התמודד המלבי"ם עם הקושי המתעורר מהשוואת דה"א פרק ט'¹¹ עם ספר נחמיה פרק יא'¹²; בשני המקורות הללו עוסקים הכתובים ביושבי ירושלים הראשונים בראשית שיבת בבל, ומהשוואת הרשימות של יושבי ירושלים בשני המקומות מתגלות סתירות רבות. על כך כתב המלבי"ם:

דע, שהדברים המוזכרים פה נמצאים גם כן בדה"א סימן ט', ושם נמצאים שינויים רבים, ויש בין הנוסח שם ופה סתירות רבות שהמפרשים אמרו בס דברים זרים.

כתוצאה מהסתירות הרבות מציע המלבי"ם דרך להתמודד עם הבעיה:

אולם הרכסים כולם יהיו למישור על פי מה שכתבתי שספר עזרא הוא השלמת ספר דברי הימים, ועזרא הסופר חיבר ספר עזרא לספר דברי הימים שכתב קודם לו, ונחמיה השלים ספר עזרא. וכבר התבאר אצלי שהשינויים שנמצאו בדברי הימים מן ספרים הקודמים להם סיבתם הוא מפני שעזרא כותב ספר דברי הימים חזר [על] הדברים שנאמרו בספרים הקודמים לפרש או להוסיף בהם איזה דבר שלא נזכר שם, עד שדבריו לרוב אינם הכפלת מן הסיפור ספרי הקודמים רק הוספה על הקודם. ובזה עלה בידי תודה לא-ל ליישב רוב השאלות והסתירות בספר זה.

9 שמ"א טז, יא.

10 דה"א ב, יג-טו.

11 פסוקים ב-טז.

12 פסוקים ג-כד.

אולם, למרות הסברו החשוב של המלבי"ם, שאכן ממציא מזור לכמה מן הסתירות, חז"ל במסכת פסחים סב, ב אמרו כך: "אמר רמי בר רב יודא אמר רב, מיום שנגזר ספר יוחסין תשש כוחן של חכמים וכהה מאור עיניהם. אמר מר זוטרא, בין אצל לאצל טעינו ארבע מאה גמלי דדרשא". רש"י פירש: "מאצל לאצל - שני מקראות הן ופרשה גדולה ביניהן, ולאצל ששה בנים, וקא חשיב ואזיל הבנים, וסיפא דפרשתא אלה בני אצל". בניו של 'אצל' נמנים פעמיים, פעם ראשונה בדהי"א ה, לח ופעם שניה בדהי"א ט, מד, ובין שני האיזכורים של בני אצל ישנה 'פרשה גדולה'. אפשר שכוונת רש"י לרשימת תושבי ירושלים המוזכרת ביניהם, שלדעת חז"ל היה צורך במשא ארבע מאות גמלים של 'דרשות' כדי להסביר את השוני בין שתי הרשימות¹³. נראה שכוונת חכמינו היא שלפסוקים אלו אין 'פשוט', ורק בדרך הדרש ניתן יהיה להסביר את פשר הרשימה השונה.

אמנם חייבים לומר שוב, שאילו היה מדובר על שינויים ספורים אפשר היה ללכת בדרכו של המלבי"ם, אך כאשר מדובר בתופעה חוזרת ונשנית לכל אורך הספר קשה מאוד לקבל את המתודה הפרשנית הטורחת ליישב כל סתירה בצורה מקומית. נוצר כאן הכרח להציע קריאה שונה וצורת לימוד אחרת לספר דברי הימים, כזו המציעה פתרון כללי ומקיף לקושיות והתמיהות העולות מהלימוד. לא מצאתי אף אחד מהפרשנים שהלכו בדרך אותה ברצוני להציע, למרות שהצעתי מתבססת על דברי חז"ל מפורשים וברורים.

קודם שאציג את טענותי, חשוב להציג בפני הקורא עוד כמה קשיים מרכזיים העומדים בפני לומדי ספר דברי הימים, וגם ביחס לקשיים אלו לא ניתן יהיה לומר שההבדלים בין הכתובים נובעים מפרספקטיבה שונה; ה'קריאה השונה' שאציע לספר דברי הימים תהווה פתרון גם להם.

1.1. תיארוך כתיבת ספר דברי הימים

כפי שכתבתי בהקדמה, לדעת חז"ל ספר דברי הימים נכתב על ידי עזרא הסופר בתחילת תקופת שיבת ציון. אולם רשימת יוחסין המובאת בדהי"א ג, יז-כד מעוררת קושי על קביעתם של חז"ל:

13 עי' קיל דעת מקרא דהי"א, ירושלים תשמ"ו, עמ' רמג. קיל הלך בדרכו של ש' קליין בספרו ארץ יהודה, תל אביב תרצ"ט עמ' 34-33, ליישוב שתי הרשימות. קליין כתב: "אבל יש בידינו גם ראיות חיוביות שרשימות ספר דברי הימים מוסבות לפי האמת על זמן בית ראשון", וקיל כתב: "אנו תפסנו בשיטה הגורסת שהפרשה שלנו עוסקת ביושבי ירושלים הראשונים של ימי דוד, ואילו מקבילתה שבנחמיה עוסקת ביושבי ירושלים של ימי שיבת ציון וכו'. המסקנה העולה מהדברים היא ששתי הפרשיות עוסקות בתקופות שונות, זו שבספרנו ביושבי ירושלים בימי דוד ושבנחמיה ביושבי ירושלים שבימי הכותב, והדמיון בין השמות נובע כאמור מהעובדה שצאצאים מבתי האבות שישבו בירושלים בימי דוד ושנקראו בשם אבותיהם זכו לשוב לציון ולהתיישב באחוזות אבותיהם". הקושי הגדול בפירוש מעניין זה הוא שבשיבת ציון עלתה רק דלת העם, ולא סביר שהצאצאים של יושבי ירושלים הראשונים שהיו מחשובי ירושלים עלו יחד עם פשוטי העם!

(יז) ובני יכניה אסר שאלתיאל בנו: (יח) ומלכירם ופדיה ושנאצר יקמיה הושמע ונדביה: (יט) ובני פדיה זרבבל ושמעי ובן זרבבל משלם וחנניה ושלמית אחותם: (כ) וחשבה ואהל וברכיה וחסדיה יושב חסד¹⁴ חמש¹⁵: (כא) ובן חנניה פלטיה וישעיה בני רפיה בני ארנן בני עבדיה בני שכניה¹⁶: (כב) ובני שכניה שמעיה ובני שמעיה חטוש ויגאל ובריה ונעריה ושפט ששה¹⁷: (כג) ובן נעריה אליועיני וחזקיה ועזריקם שלשה: (כד) ובני אליועיני (הדיוהו) [הודויהו] ואלשיב ופליה ועקוב ויוחנן ודליה וענני שבעה:

יהודה קיל בפירושו ל'דעת מקרא'¹⁸ הסביר את פסוק כא באופן כזה שמיכניה (בנו של יהויקים שמלך ארבע עשרה שנה לפני חורבן הבית הראשון) עד אחרון הרשימה במגילת היוחסין הזו עברו שלוש עשרה דורות. אם כל דור הוא בערך שלושים שנה מדובר כאן על מגילת יוחסין שנכתבה שלוש מאות ותשעים שנה בקירוב לאחר יהויקים, הווה אומר לקראת סוף בית שני¹⁹:

↓	יכניה	(1)
↓	שאלתיאל, מלכירם, פדיה, שנאצר, יקמיה, הושמע, נדביה	(2)
↓	זרבבל, שמעי	(3)
↓	משלם וחנניה ושלמית וחשבה ואהל וברכיה וחסדיה, יושב חסד	(4)
↓	פלטיה, ישעיה	(5)
↓	רפיה	(6)
↓	ארנן	(7)
↓	עבדיה	(8)
↓	שכניה	(9)

- 14 'יושב חסד' זהו שם אחד.
 15 הכוונה כנראה שחמישה אלה נולדו אחרי שלומית אחותם.
 16 פסוק קשה להבנה. לפי י' קיל דעת מקרא דהי"א יש לפרש כך: בני ישעיה רפיה, בני רפיה ארנן, בני ארנן עבדיה, בני עבדיה שכניה - "ואף כי מונה כאן לכל אחד בן אחד בלבד כתב 'ובני' כדרך של מגילות יחוסים אלה". אם כן לפנינו תיאור השתלשלות של חמש דורות.
 17 ובפרטן אין אתה מוצא אלא חמישה.
 18 עי' י' קיל, דעת מקרא דהי"א, עמ' עז.
 19 יהודה קיל בפירושו הוסיף את האיור הזה שהמשמעות ההיסטורית שלו ברורה, ובכל זאת סתם ולא פירש בגלוי כיצד בדעתו להתמודד עם הבעיה שהאיור מעורר אצל הקורא. בדברי המבוא לספר בעמ' 171 בהערה 4 ישנה התייחסות קצרה ומרומזת לבעיה: "ניתן לומר שאפשר שגם את אלה כתב עזרא לעת זקנתו בספרו, אבל אפשר שאחד מבית מדרשו השלים ייחוסים אלה מתוך שחיבב את בית דוד". אם כן, קיל בחר להסביר שמדובר בתוספת מאוחרת על מה שכתב עזרא, ולא רצה להסיק מפסוקים אלו מסקנה ביחס לכל הספר (בניגוד לחוקר צונץ ב'הדרשות בישראל' ירושלים תש"ז עמ' 18 והע' 81 שבעקבות מגילת יוחסין זו הסיק: "רשימותיו [של מחבר ספר דה"י] על שלשלת הדורות המגיעות לכל הפחות עד מאה שנה לאחר נחמיה נותנות מקום לשער שחי בזמן מאוחר עוד יותר...").

- (10) ↓ שמעיה
 (11) ↓ חטוש, יגאל, בריח, נעריה, שפט
 (12) ↓ אליועיני, חזקיה, עזריקם
 (13) הדויהו, אלישיב, פליה, עקוב, יוחנן, דליה, ענני

המלבי"ם פירש שפלטיה, ישעיה, רפיה, ארנן, עבדיה, שכניה ושמעיה הם אחים. אך כיצד יתמודד המלבי"ם עם המילה 'בני' שמופיעה ליד שמות האנשים: "פלטיה וישעיה בני רפיה בני ארנן בני עבדיה בני שכניה"? המלבי"ם הסביר זאת כך: "בני רפיה - בספר הייחוס נכתבו באורך, ושם היה כתוב רפיה ובני רפיה פלוני ופלוני, ארנן ובני ארנן וכו', ופה תפס בקצור התחלת כל הענין כמו שכתבתי כמה פעמים". אם כן לדעת המלבי"ם רשימת היוחסין בפסוק כא היא קטועה או מקוצרת, והפסוק רק מציין בפנינו שהיו לכל האחים הללו בנים, אך מכל מקום מדובר באחים. המשמעות היא שמכניה עד סוף מגילת היוחסין עברו תשע דורות, ואם נכפיל במספר השנים של כל דור, דהיינו שלושים שנה, הרי לפנינו מגילת יוחסין של מאתיים ותשעים שנה לאחר יהויקים. גם לפי רשימה זו אנו מגיעים לתקופת היוונים, הרבה אחרי חתימת המקרא לכאורה.

המלבי"ם חש בקושי, ולא חשש להתמודד עמו:

הנה האחרונים המבקרים הלכו בזה צלמות ולא סדרים, ויוכיחו מזה כי יד סופר מאוחר שלטה בספר הזה, שאיך יצויר שעזרא יזכיר מזרובבל ז' דורות: זרובבל - חנניה - שכניה - שמעיה - נעריה - אליועיני - ענני, וסתם דור הוא שלשים שנה, אם כן יצטרך מאתיים ועשר שנה מזרובבל עד ענני וכו'. והראיתי טעותם, כי לנו לחשוב לכמה יוליד איש? ואם הוליד יכניה ובניו ובניו בניו כל אחד ל"א שנה זה אינו יוצא מדרך הרגיל, אם כן מגלות יכניה שהיה ח"י שנה לפני חרבן הבית עד הזמן שבא עזרא כתב דברי הימים ונחמיה אחרי שהשלימו וכפי קבלת חז"ל בבבא בתרא יד, ב, ונחמיה שב שנית לירושלים בשנת ל"ב לארתחששתא, וגם אם נאמר שדריוש הוא ארתחששתא היה נחמיה שלשים שנה אחרי בנין הבית, שהוא מאה שנה אחרי חרבן הבית, וקי"ח שנה אחר גלות יהויכין, אם כן אם הוליד יכניה תכף אחר גלותו, ובניו הולידו דור דור ל"ג שנה, בשנים קי"ח נולד כבר הדור העשירי אחר יכניה וכו' ויצויר שראה נחמיה את ענני וכו'. ומה הרעש אשר הרעישו וקורי העכביש אשר ארגו על השאלה הזאת על קו תהו ואבני בהו?

הקורא את דברי המלבי"ם מבחין מיד שהמסקנות אליהן הגיעו החוקרים כתוצאה מלימוד הפסוקים הללו עוררו את חמתו, והוא ללא היסוס מציג את הבעיה ומציע את פתרונו. למרות הסברו של המלבי"ם, עדיין הקושי חד ובהיר, והפתרון שכל הדורות המנויים ילדו בגיל הילדות מבוסס על הנחות שנראות קשות ודחוקות.

2.2. שושלת הכהנים בבית ראשון

בדה"א ה', כט-מא מובאת מגילת היוחסין של צאצאי אהרון הכהן עד חורבן הבית:

(כט) ובני עמרם אהרן ומשה ומרים ובני אהרן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר:
(ל) אלעזר הוליד את פינחס פינחס הליד את אבישוע: (לא) ואבישוע הוליד את בקי ובקי הוליד את עזי: (לב) ועזי הוליד את זרחיה וזרחיה הוליד את מריות: (לג) מריות הוליד את אמריה ואמריה הוליד את אחיטוב: (לד) ואחיטוב הוליד את צדוק וצדוק הוליד את אחימעץ: (לה) ואחימעץ הוליד את עזריה ועזריה הוליד את יוחנן: (לו) ויוחנן הוליד את עזריה, הוא אשר כהן בבית אשר בנה שלמה בירושלם: (לז) ויולד עזריה את אמריה ואמריה הוליד את אחיטוב: (לח) ואחיטוב הוליד את צדוק וצדוק הוליד את שלום: (לט) ושלום הוליד את חלקיה וחלקיה הוליד את עזריה: (מ) ועזריה הוליד את שריה ושריה הוליד את יהוצדק: (מא) ויהוצדק הלך בהגלות ה' את יהודה וירושלם ביד נבכדנאצר:

כפי שמלמדים הפסוקים, עזריה (המוזכר בפסוק לו) היה הכהן בימי שלמה המלך, ולאחר שמונה דורות של כהנים גולה יהוצדק לבבל.

עזריה - "הוא אשר כהן בבית אשר בנה שלמה"
↓
אמריה
↓
אחיטוב
↓
צדוק
↓
שלום
↓
חלקיה
↓
עזריה
↓
שריה
↓

יהוצדק - "הלך בהגלות ה' את יהודה וירושלם"

בית המקדש הראשון היה קיים מעל לארבע מאות שנה, ואם כן כיצד יתכן שעברו בו שמונה דורות בלבד? האם אכן כל דור נמשך בממוצע יותר מחמישים שנה?²⁰ ביומא ט, א כתוב כך:

20 יהודה קיל בסיכום הפרק (עמ' קמה) ניסח את התמיהה מתוך הנחה שכל המוזכרים ברשימת היוחסין היו כהנים גדולים: "ברם תמיהה גדולה יותר מעורר המספר המצמצם של הכהנים ששמשו בכהנה גדולה בימי הבית בפרק זמן של למעלה מארבע מאות שנה וכו', כיצד ניתן לפרנס מספר מצמצם כל כך של כהנים גדולים במשך זמן ארוך כל כך?". עי' בהערה 24 שגם התירוץ שהציע קיל מתייחס רק לתמיהה כיצד יתכן ששימשו שמונה כהנים גדולים ביותר מארבע מאות שנה; אולם עיין לקמן שלפי דעתי גם אם לא מדובר בכהנים גדולים אלא ברשימת סדר הדורות בלבד, גם כן תמוה מאוד כיצד יתכן שיחלפו שמונה דורות בלבד ביותר מארבע מאות שנים.

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה, יראת ה' תוסיף ימים - זה מקדש ראשון, שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא שמונה עשר כהנים גדולים, ושנות רשעים תקצרנה - זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה, ושמשו בו יותר משלוש מאות כהנים.

הנה ביד חז"ל²¹ ישנה מסורת שהיו שמונה עשר כהנים גדולים בתקופת בית ראשון, בניגוד לפשט הפסוקים. כיצד ניתן ליישב את הפער שיש בין הוראת הפסוקים למסורת חז"ל?

התוספות בד"ה 'ולא שמשו בו' התאימו את דברי הגמרא לעולה מפשט הכתובים:

ריב"א גריס שמונה כהנים, כדכתיב בהדיא בדברי הימים... אמנם בכל הספרים ובספרי פרשת פנחס ובירושלמי גרסינן י"ח כהנים. ונ"ל לקיים גירסת הספרים, וט' כהנים גדולים היו עד יהוצדק וכו', וסגני כהונה שמתקנין לכל אחד סגן תחתיו הרי י"ח, כדאשכחן בסוף מלכים דקא חשיב לכהן גדול וסגן שלו בהדי הדדי, דכתיב ויקח רב טבחים את שריה כהן הראש ומשנהו צפניהו.

גם לשיטת התוספות עדיין לא ברור כיצד בשנים כל כך רבות חלפו תשעה דורות של כהנים בלבד. בהמשך הדברים, התוספות מוסיף את פירושם של תלמידי ר' סעדיה גאון:

והר"ר יעקב בש"ה²² אמר לנו בש"ר יקותיאל הלוי מורמיש"א דעזריה לא היה בימי שלמה, אלא היינו עזריה שהיה בימי עוזיהו, ולפי שמסר נפשו על עבודת בית המקדש כשבא עוזיהו לשרת וחירף אותו כדכתיב בדברי הימים (ב כו, טז-כ) לכך נקרא על שמו. ויישר לפניו. ושוב מצאתי כן בפירוש דברי הימים שפירשו תלמידי רב סעדיה זצ"ל²³.

אולם גם לפי דעתם של תלמידי רס"ג צריך לומר שהכהן ששימש בבית המקדש בזמן שלמה היה צדוק, דהיינו ארבע דורות קודם לעזריה שנמנה קודם כמי שעבד בימי שלמה. אך עדיין קשה, מדוע בברייתא כתוב שהיו שמונה עשר כהנים? ועוד קשה לפירושם, כיצד חלפו רק שנים עשר דורות ביותר מארבע מאות שנים? המלבי"ם התייחס לקושי ויישבו כך:

אלעזר הוליד את פנחס - מונה יחוס בני אלעזר עד יהוצדק שהלך בגולה עם

21 לרשימת מקורות מפורטת בעניין דברי חז"ל על כוהני בית ראשון עי' דעת מקרא דהי"א עמ' קמה הערה 13א.

22 ר"ת: 'בן שמואל הלוי'.

23 החיד"א, שם הגדולים, מע' גדולים אות ס', דייק מדברי התוס' הללו שפירוש רש"י בדפוסים הוא פירושם של תלמידי רס"ג, אך חזר בו מהשערה זו.

צדקיהו. והמפרשים חשבו שכל הנחשבים כאן היו כהנים גדולים והרבו להתפלל בזה, והאמת עד לעצמו שבכאן לא מנה כהנים גדולים, כי בסדר עולם זוטא וכן ביוסיפון מנה י"ח כהנים גדולים וכו', מבואר שפה רק סדר הדורות קחשיב.

אך עיקר התמיהה במקומה עומדת, כיצד אפשר להבין ש'סדר הדורות קחשיב', ובשמונה דורות חלפו מעל ארבע מאות שנים²⁴?

ב3. האוניות ששלח יהושפט

במל"א כב, מט מסופר על האוניות שרצה לשלוח יהושפט מלך יהודה לאופיר: "יהושפט ועשר) [עשה] אניות תרשיש ללכת אופירה לזהב ולא הלך כי (נשברה) [נשברו] אניות בעציון גבר". ר"י אברבנאל מסביר שכוונת הפסוק לומר שהאניות מסוג 'תרשיש' הפליגו לדרך מעציון גבר לכיוון אופיר, והוא מוסיף שתרשיש היא עיר על חופי הים התיכון, כפי שיונה הנביא בורח באניה מחוף יפו ללכת לתרשיש, אך היו אניות שכונן 'תרשיש' על סמך השימוש שנעשה בהם: "אמנם מה שנאמר ביהושפט שעשה אניות תרשיש ללכת אופירה ולא הלך כי נשברו האניות בעציון גבר, אין הכוונה שהיו האניות ללכת לתרשיש כי הכתוב אמר ללכת אופירה, אבל קראם אניות תרשיש מפני תבניתם שהיו נעשות כמו האניות הנעשות בתרשיש, וכל האניות הנעשות באותו התבנית באיזה מקום היו נקראות אניות תרשיש".

והנה בספר דה"ב כ, לה-לו כתוב: "ואחרי כן אתחבר יהושפט מלך יהודה עם אחזיה מלך ישראל הוא הרשיע לעשות: ויחברו עמו לעשות אניות ללכת תרשיש ויעשו אניות בעציון גבר". לפי הוראת הפסוק משמע שיהושפט התקין את האניות כדי ללכת לתרשיש ולא לאופיר, ולשם ההפלגה לתרשיש הוא בנה את האניות בעציון גבר. ר"י אברבנאל (שם) תמה מאוד על הניסוח של עזרא במקבילה בדברי הימים:

ואמנם מה שנאמר בדברי הימים ביהושפט עם אחזיה מלך ישראל ויחברו עמו לעשות אניות ללכת תרשיש ויעשו אניות בעציון גבר וכו' הוא קשה עד מאוד, כי הנה עציון גבר העיד הכתוב שהיה על שפת ים סוף, ותרשיש היה בים הגדול העובר

24 י' קיל בפירושו לדעת מקרא (עמ' קמו) הלך באופן עקרוני בדרכו של המלבי"ם, הוא רק הוסיף הסבר מדוע הגיוני לטעון שלא כל הנמנים ברשימה בפרק היו כהנים גדולים: "לא כל הכהנים הנזכרים בפרשה שלנו שמשו בכהנה גדולה, ולא כל הכהנים הגדולים שמשו בתקופה הנדונה נמנו עם בני פינחס בן אלעזר וצדוק. ומצאנו שבימי השופטים ניטלה הכהונה הגדולה מבני אלעזר ופנחס ונתנה לעלי ובניו שהתייחסו על בני איתמר וחזרה ונטלה מבני עלי ונתנה לזבוב לבית צדוק וכו', וכיוצא בזה נטלה בימי הבית הכהונה הגדולה מבית צדוק וחזרה ונתנה לו שוב כנראה בימי יאשיהו, ומכאן ואילך המשיכו לכהן כהנים גדולים לבית צדוק עד לאחרית ימי בית ראשון". אולם גם לפי דבריו לא נפתרה התעלומה כיצד במשך ארבע מאות שנה נוצרה שלשלת של שמונה דורות בלבד.

באמצע הארץ, שהוא מצור, שהוא בלי ספק בים הגדול העובר באמצע הארץ היה דרך ישראל תרשיש, ולא היה אם כן אפשר שמעציון גבר ילכו לשם, כי הנה אין לים סוף מוצא אל הים העובר באמצע הארץ! ואולי טעה עזרא²⁵ במה שמצא כתוב שעשה יהושפט אניות תרשיש בחשבו שהיו האניות ההם ללכת תרשיש, ואינו כן, כי הם היו ללכת אופירה, ועל תבניתם אמר אניות תרשיש. המלבי"ם בפירושו למלכים התקומם כנגד דבריו של ר"י אברבנאל, וכה דבריו:

הרי"א חשב כי תרשיש היא העיר קארטאגא בצפון אפריקא על יד ים התיכון²⁶, ועי"כ הרבה לתמוה איך הלכו אניות מעציון גבר שהוא על שפת ים סוף לתרשיש, והלא רצועות המדבר מבלדת בין ים סוף לים התיכון? ורצה לדחוק שנקראו אניות תרשיש ע"ש צורתם שנעשו כתבנית האניות האלה, אבל עמד לנגדו מ"ש בדה"ב ויחברו עמו לעשות אניות ללכת תרשיש ויעשו אניות בעציון גבר, ואיך הלכו מעציון גבר לתרשיש, והפליאה הזאת מלאה את לבבו לאמר שעזרא הסופר טעה במ"ש ביהושפט שעשה אניות תרשיש ללכת אופירה, וטעה, שר"ל אניות ללכת תרשיש, עיין שם. וחלילה לנו מזה הדעת שנאמר שכותב דה"י טעה, ושלא ידע פשט הכתוב במלכים, ולא ידע שא"ל ללכת מעציון גבר לתרשיש באניה. אבל האמת עד כמ"ש בפ' ישעיה שתרשיש היא עיר טארזיס שהיא משפאניען הקדומה שהיתה רוכלת הצוריים בספרד כמו שכתבו חכמי העמים, ונודע כי הצוריים בבואם לספרד מצאו כסף מזוקק על פני הארץ הרבה מאד עד שעשו כל כליהם וגם חשוקי ווי ספינותיהם מכסף ובנו להם עיר מושב ורוכלת העמים טערזוס, והעיר הזאת יושבת על מבואות ים האטלאנטי שהוא ים אקיאנוס, וידוע שים סוף נכנס לים אוקינוס, ולפי זה באניות שבנה בעציון גבר היה יכול לילך בין לאופיר בין לתרשיש.

רי"א התקשה להסביר את ההיגיון של המלך יהושפט, כיצד הוא יוצא להפלגה מעציון גבר כדי להגיע לתרשיש, שהרי תרשיש היא העיר קרתגו השוכנת לחופו הדרומי של הים התיכון (איזור מדינת טוניס של היום), כך שללא ספק היציאה לתרשיש היתה מהחוף המערבי של ארץ ישראל, למשל מהעיר יפו, ולא מים סוף שבדרום. לעומתו המלבי"ם מציע שהעיר תרשיש היא בספרד השוכנת בצד השני של חופי הים התיכון ולכן יש לה חופים גם באוקיינוס האטלנטי. כיון שכך, יהושפט יצא מעציון גבר להקיף את כל יבשת אפריקה על מנת להגיע לספרד. אמנם קשה להאמין שאפילו הרב מלבי"ם עצמו לא ראה את הדוחק העצום שבפירושו.

25 עי' ראב"ע הארוך על שמות כה, כט: "ויש שבוש בדברי הימים" וכו'.

26 הכוונה לעיר תוניס במדינת תוניסיה. עד היום מזהות חורבות העיר קרתגו.

ג. הצעה לקריאה אחרת של דברי הימים

הלימוד בספר דברי הימים ללא התמודדות עם הקשיים בצורה עקרונית היא חוויה לימודית קשה. אט אט מתרבים התמיהות, ובכל פעם טורחים המפרשים להתאמץ ולתרץ את הקשיים המרובים בדרכים שונות. לכל קושיה נכתב תירוץ שונה, מקומי, וכל פרשן בוחר בדרך שלו. חסר תירוץ עקרוני ושיטתי המנחה כיצד יש להתמודד באופן כללי עם ספר דברי הימים, סתירותיו וקשייו²⁷. אולם, בדברי חז"ל אנו מוצאים אמירה עקרונית שניתן באמצעותה ליישב את כל הקשיים האמורים עד כה, ועוד רבים אחרים שלא מנית. בויקרא רבה פרשה א נאמר:

ר' סימון בשם ריב"ל ור' חמא אבוב דר' הושעיה בשם רב אמרי, לא ניתן דברי הימים אלא לידרש. ואשתו היהודיה ילדה את ירד אביגדור ואת חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד (דהי"א ד, יח), ואשתו היהודיה זו יוכבד, וכי משבטו של יהודה היתה והלא משבטו של לוי היתה, ולמה נקרא שמה יהודיה, על שם שהעמידה יהודים בעולם.

הפסוק 'אשתו היהודיה' וכו' הוא חלק מרשימת יוחסין של שבט יהודה, שהיא הפרשת ייחוסין המפורטת ביותר בספרנו. הכתוב לא מציין מי הוא בעלה של 'אשתו היהודיה', ורוב המפרשים הסכימו שהכוונה למרד שהיה דור חמישי לכלב בן יפונה שהוא משבט יהודה. כלב בן יפונה נשלח כמרגל על ידי משה רבינו, וכאמור צאצא חמישי שלו היה מרד, ובכל זאת דורש ר' סימון ש'אשתו היהודיה' של מרד הייתה יוכבד אימו של משה רבינו! ללא ספק אין סיכוי שבמציאות 'אשתו היהודיה' הייתה אכן יוכבד, אך ר' סימון פותח בפנינו צוהר למחשבה חדשה על ספר דברי הימים - 'לא ניתן דברי הימים אלא להידרש'. המשמעות היא מהפכנית: למרות שספר דברי הימים מסופר כמו ספרי הכרוניקה המקבילים אליו שמואל ומלכים, אין לקרוא אותו כך, אלא מדובר בכתובה נבואית המחייבת דרשה! לספר דברי הימים אין פשט, עזרא הסופר כתב את דברי הימים ברוח הקודש כספר שיש לדרוש אותו על מנת להבין את מסריו, וככזה אין ללמוד ממנו פרטים על ההיסטוריה. מיוחד הוא ספר דברי הימים בכך שהוא כתוב באופן סיפורי, ובכל זאת לא הייתה כוונת הכותב שננסה לעמוד על כוונת הפשט של הפסוקים אלא על משמעותם הדרשנית. חידושו העצום של ר' סימון מובא גם ברות רבה פרשה ב אות א; כאמור, מגילת היוחסין של שבט יהודה היא הארוכה ביותר בין מגילות היוחסין בפרקי היחס של דהי"א, אך רוב רשימת התולדות מתייחסת דווקא לפרץ וזרח בני יהודה. הדרשה ברות רבה

27 קיימת אפשרות להתמודד עם סוגייתנו בדרך הקרויה 'שיטת הבחינות' שייסד הרב מרדכי ברויאר (עי' במאמרו 'תורת התעודות של בעל שאגת אריה', מגדים, ב [אלון שבות תשמ"ז] עמ' 22-9); שיטתו נצמדת לפשט הכתוב ויש לה יתרונות רבים, אך מדובר בשיטה מחודשת ורבים דחו אותה בתוקף. ואכמ"ל.

עוסקת בשושלת של שלה בן יהודה, הפסוק הראשון אומר כך: "בני שלה בן יהודה ער אבי לכה ולעדה אבי מרשה ומשפחות בית עבדת הבץ לבית אשבע". המפרשים התקשו לאתר את העיר 'לכה' שנכדו של יהודה הקימה. י' קיל כתב: "אבל אפשר שלכה היא לכיש, אחת מערי השפלה הנודעות ביותר"²⁸. אולם ר' סימון גם כאן דורש את הפסוק:

רבי סימון בשם ריב"ל ור' חמא אבוי דרבי הושע בשם רבי לא נתן דברי הימים אלא להדרש. הדא הוא דכתיב בני שלה בן יהודה ער אבי לכה, אב בית דין של לכה, ולעדה אבי מרשה, אב בית דין של מרשה. ומשפחות בית עבדת הבוץ, זו רחב הזונה שהטמינה המרגלים בבוץ, הדא הוא דכתיב ותטמנס בפשתני העץ, א"ר יהודה ברבי סימון בבוסמין היתה עסוקה, לבית אשבע, שנשבעו לה המרגלים, שנאמר ועתה השבעו נא לי בה'.

השיטה הפרשנית הזו ניתנת להבנה מצומצמת ולהבנה מרחיבה. לפי ההבנה המצומצמת ר' סימון התכוון שאת פסוקי היוחסין אפשר וצריך גם לדרוש בנוסף לפשט של תיאור השושלות השונות, אך אפשר שכוונתו של ר' סימון היא להבנה המרחיבה, ולדעתו ספר דברי הימים רבים בו הפסוקים שאין בהם 'פשט', וממילא נעלם הצורך ליישב את הסתירות בין ספרי שמואל ומלכים לספר דברי הימים. להבנה זו יש את הכח להניח את הדעת של הלומד.

עיון במפרשים מגלה שרובם ככולם התייחסו אל ספר דברי הימים כאל ספר שאמנם נכתב מתוך מגמה שהתווה עזרא הסופר, אך אין דבריו יוצאים מידי פשוטם. מקרה יוצא דופן של שימוש בכלל של ר' סימון מצאתי בפירוש מצודת דוד דהי"א ח, א לגבי הסתירה בייחוס שבת בנימין בין דהי"א ז, ו-יב לבין שם ח, א-כ: הפסוק אומר: "ובנימן הוליד את בלע בכרו אשבל השני ואחר השלישי", ומצודת דוד כותב "אשבל - למעלה חשב אחרים, וכן יש הרבה שינויים בין זה לזה, וכן דרך הספר מה שחיסר כאן גילה במקום אחר, ואולם יש דרש בכל זה כמו"ש רז"ל לא ניתן ספר דברי הימים אלא להדרש". הנה עושה בעל המצודות שימוש בשיטה הפרשנית המיוחדת של ר' סימון, אך הוא לא הפכה לעקרון פרשני עקבי.

ספר דברי הימים הוא מן הספרים המאוחרים שנכתבו לפי חז"ל על ידי עזרא בתקופת שיבת ציון בתחילת הבית השני. תקופה זו חותמת את עידן הנבואה, וממנה והלאה 'חכם עדיף מנביא' (בבא בתרא יב, א). אנשי כנסת הגדולה החלו במפעל האדיר של פיתוח התורה שבעל פה. העולם שהתפתח לאחר הסתתמות מעיינות הנבואה הוא עולם המדרש, מדרשי ההלכה ומדרשי האגדה. בסופו של תהליך הובאו דברי המדרש שנאמרו לאורך הדורות במשנה ובתלמודים. אחד המאפיינים של עולם האגדה הוא שמשמעות דברי האגדה איננה בפשט של המילים - אלא במסר

28 י' קיל, דעת מקרא דהי"א, עמ' צב.

שעולה מהם. במובן זה ספר דברי הימים מהווה מעין ראש גשר-קשר בין עולם הנבואה לעולם האגדה, נבואה שניתנה להידרש בלבד²⁹. לפי הצעתי לעיל, חז"ל ראו בספר דברי הימים חלק בלתי נפרד מהתנ"ך והוא נכתב בהשראה נבואית מלאה, אך המיוחד בדבה"י הוא שפעמים רבות אין לו 'פשט', ובכך שהוא מכריח את הלומד לדרוש אותו הוא רומז על בואה של תקופה חדשה, שבמרכזה התפתחות התורה שבעל פה. מטרת כתיבתו הייתה על מנת שחז"ל ידרשו את הכתוב בספר, ומשום כך הסתירות הרבות המובאות בו. לכל ספרי התנ"ך קיימים ארבעה עולמות של הבנה - פרד"ס, הראשון שבהם הוא ה'פשט', ועל כך נאמר 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו', אך ספר דברי הימים 'ניתן להידרש'. לאור דברים אלו יש להבין גם את דברי מר זוטרא בפסחים סב, ב: "אמר מר זוטרא, בין אצל לאצל טעינו ארבע מאה גמלי דדרשא", כרמז נוסף לכך שחז"ל תפסו את ספר דברי הימים כמכריח לדרוש אותו מעבר לספרים האחרים שבתנ"ך.

סיכום

לימוד רצוף של ספר דברי הימים מעורר תמיהות רבות, בעיקר בהסבר היחס שבין הספר לספרי שמואל ומלכים. אין לנו אלא לקבל את דברי חז"ל ש'לא ניתן דברי הימים אלא להידרש', ולפרש את ספר דברי הימים על פי עיקרון רחב זה. אמנם גם כעת פליאה בעיניי שאף אחד מרבותינו הפרשנים לא הלך באופן עקבי בכיוון זה, כדי ליישב את הסתירות והשינויים בין ספר דברי הימים לספרי המקרא האחרים.

29 יש מן החוקרים ובראשם צונץ שהתייחסו אל ספר דברי הימים כאל ראשון ספרי המדרש. את ספרו 'הדרשות בישראל' פתח צונץ (עמ' 21) בפרק העוסק בדברי הימים, ובין דבריו כתב: "נגלים לפנינו בתוך כתבי הקודש בתקופת הסופרים הקווים היסודיים של שיטת המדרש המחזיקה בדיבור המסור ומשנה אותו גם יחד, אותה השיטה שבהשתלטותה על הרוחות סללה דרכים חדשות ויצרה מוסדות חדשים". בדומה לו גם יחזקאל קויפמן כתב דברים דומים (תולדות האמונה הישראלית, ירושלים תשכ"א, עמ' 456-457): "גופו של דבה"י הוא היסטוריה מקבילה לספר שופטים, שמואל ומלכים, וספרים אלה הם מקורותיו. אבל ההשוואה מראה שהמחבר עיבד את החומר העתיק עיבוד יסודי: הוא השמיט, הוסיף ושינה ויצר מן החומר העתיק יצירה חדשה. דומה הוא במידה מסויימת לבעלי האגדה התלמודית-מדרשית בזה שגם הוא מוסיף חידושי אגדה..." אולם אין מדובר בספר מדרש אלא בספר שניתן להידרש, וראה להלן.